

جنبه های حقوقی نقض اخلاق حرفه ای در پژوهش

زهرا شاکری^{۱*}، فاطمه صالحی^۲

چکیده

امروزه به موازات گسترش روزافزون تولید علم و دانش، نقض اخلاق حرفه ای در تحقیقات علمی نیز در حال گسترش است. این نقض ها میتواند شامل سرقت علمی، جعل داده ها، اجاره علمی، تحریف داده ها و مانند این ها باشد. به طور کلی، معمولا از باب رعایت مسائل اخلاقی به قبح این امور پرداخته می شود حال آن که این موارد می تواند واجد جنبه های حقوقی و کیفری نیز باشد و به اعتبار پژوهشگران لطمه وارد کند. بنابراین مسئله این مقاله آن است که مسائل حقوقی مرتبط با نقض اخلاق پژوهش چیست و چه ضمانت اجراهایی دارد. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه ای سرانجام چنین نتیجه می گیرد که مصادیقی از این تخلفات پژوهشی مثل سرقت علمی جرم است و با ضمانت اجرای حبس روبرو می شود و برخی موارد نیز مصادق تخلفات پژوهشی و از زمره جرائم انضباطی بوده و تحت آیین نامه های اداری و انضباطی قرار می گیرند.

کلید واژه ها: تخلف پژوهشی، نقض حق مؤلف، اخلاق پژوهش، اصول اخلاقی، سرقت علمی، جعل و تحریف داده، اجاره علمی

^۱ نویسنده مسئول: استادیار حقوق مالکیت فکری دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، رایانامه: zshakeri@ut.ac.ir

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، دانشگاه تهران

مقدمه

معرفی اجمالی موضوع

گسترش و شیوع تخلفات پژوهشی در جامعه دانشگاهی موجب وهن اعتبار علمی دانشگاه و کاهش اعتماد عمومی به دستاوردهای علمی می شود. همچنین با توجه به اینکه بسیاری از بایدها و نبایدهای مربوط به پژوهش به دلیل عدم آگاهی و شناخت پژوهشگران بدون تعمد صورت می پذیرد. بنابراین داشتن شناخت کافی از اصول و ضمانت اجرای اخلاق پژوهش موجب پیشگیری از بروز بسیاری تخلفات ناآگاهانه در حوزه نظام آموزش عالی خواهد شد. بنابراین، بررسی جنبه‌های حقوقی و کیفری تخلفات پژوهشی گامی مهم در پیشگیری از آن خواهد بود.

بیان مساله

تخلفات پژوهشی را رفتار عمدی یا غیرعمدی پژوهشگرانی تشکیل می‌دهد که استانداردهای اخلاقی و پژوهشی را در پژوهش‌های خود رعایت نمی‌کنند و پای بندی به این اصول و استانداردهای اخلاقی و علمی در پژوهش برای تولید آثار پژوهشی آنان، اقدامی ضروری است. لازمه این پایبندی، شناخت حدود و ثغور و جنبه‌های حقوقی تخلفات پژوهشی است که مسأله تحقیق حاضر است. در راستای این موضوع، ترسیم و اعمال نظارت بر رعایت کدهای اخلاقی در بسیاری از کشورهای دنیا مرسوم شده است که بر اساس آنها تعیین می‌شود آیا از اصول اخلاق پژوهش تخطی صورت گرفته یا خیر و اگر صورت گرفته چه مجازاتی باید اعمال شود. حال جنبه‌های حقوقی این موضوع یکی از جدیدترین و پر مناقشه‌ترین شاخه‌های پژوهش می‌باشد و به معنای بررسی امکان و شرایط رعایت قواعد و اصول اخلاقی در پژوهش‌های نظری و عملی است.

ادبیات موضوع

در رابطه با پیشینه پژوهش اگرچه تاکنون در مورد تعریف و مفهوم و قبح تخلفات پژوهشی از منظر اخلاقی به وفور کارهای علمی و پژوهشی در رشته‌های مختلف به خصوص توسط دانشجویان پزشکی و علوم مهندسی صورت گرفته است^۱ اما تاکنون تحقیق و پژوهشی حول

^۱ چنگیزی آشتیانی، سعید و شمسی، محسن (۱۳۹۲)، سرقت علمی در تاریخ پزشکی: کاشف گردش خون ریوی، ابن

مسائل حقوقی مرتبط با نقض اخلاق پژوهش صورت نگرفته و از منظر حقوقی به موضوع نگریسته نشده است. بنابراین بررسی حقوقی موضوع از نوآوری برخوردار است.

هدف تحقیق

بررسی ابعاد حقوقی این دسته از تخلفات برای برخوردار شدن از جامعه سالم پژوهشی گامی مهم در پیشگیری از آن خواهد بود. بویژه آنکه جامعه علمی شناخت دقیقی نسبت به جنبه‌های حقوقی این موضوع ندارد. بنابراین، لازم است پیش از هر چیز حد و مرز حقوقی این دسته از تخلفات بررسی و استخراج شود.

پرسش و فرضیات

آثار و ضمانت اجراهای حقوقی تخلفات پژوهشی چیست؟

فرضیه پژوهش حاضر آن است که برخی از این تخلفات پژوهشی مطابق با آیین نامه‌های اداری و انضباطی موجود، تخلف و برخی دیگر مطابق با قوانین پراکنده‌ای که وجود دارد، جرم می‌باشد و دارای مجازات‌هایی مانند حبس و جزای نقدی است. افزون بر اینکه این تخلفات می‌تواند به مسئولیت مدنی خاطی منجر شود.

۲- روش شناسی

روش مورد استفاده در این پژوهش روش توصیفی- تحلیلی خواهد بود و شیوه جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است. در این تحقیق منابع اطلاعاتی هم چون کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها، گزارش‌ها، منابع اینترنتی و الکترونیکی مورد بررسی و مطالعه قرار خواهند گرفت.

اخلاق حرفه‌ای پژوهش

اخلاق پژوهش، شاخه‌ای از اخلاق حرفه‌ای است و به اصول اخلاقی‌ای که پژوهش را از آغاز تا پایان کار هدایت می‌کند، می‌پردازد. آشنایی با اصول اخلاق در پژوهش بسیار ضروری و امری لازم است. لذا پرداختن به اخلاق اصول پژوهشگری امری شایسته و بایسته است. به

اترک، حسین (۱۳۹۷). اخلاق در پژوهش: چستی خود علم ربایی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، دوره ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۷، صفحه ۸-۱.

مرادی، شیماء، جنوی، المیرا، کاظمی، حمید (۱۳۹۶)، مطالعه تطبیقی سوء رفتار علمی در جهان، فصلنامه علمی و پژوهشی مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، دوره ۲۸، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶، صفحه ۹۴-۷۵.

طور کلی، اخلاق در پژوهش یعنی رعایت موازین اخلاقی در مراحل مختلف تحقیقات. رعایت اخلاق پژوهش یک رابطه اخلاقی و قانونی است که به موجب آن پژوهشگران موظف می‌شوند حقوق مؤلف و صاحب اثر را رعایت نمایند. (آرین‌پور و محرابی، ۱۳۹۵: ص ۵). رعایت حقوق افراد و پایبندی به مسئولیت‌های اخلاقی و حقوقی در پژوهش محتاج اصولی است، این اصول، به این علت تدوین می‌شوند تا راهنمایی برای پژوهشگران وجود داشته باشد. یکی از ابزارهای بسیار رایج برای این موضوع کدهای اخلاقی می‌باشد که به مجموعه قواعد، اوامر، نواهی و دستورالعمل‌هایی اطلاق می‌شود که به منظور جلوگیری از وقوع تخلفات پژوهشی باید مورد توجه قرار گیرد. به عنوان مثال اگر کسی بخواهد مطلبی را در اثر یا نوشته‌ای نظیر تکلیف درسی، پایان‌نامه یا مقاله نقل کند، علاوه بر آنکه باید امانتدار باشد و در حفظ محتوا و درستی آن بکوشد، موظف است مشخصات کامل منبع مورد استفاده را نیز ذکر کند. همچنین، فراگیرترین و معتبرترین بیانیه‌ای که تا به امروز در مورد الزامات نویسندگی مقالات ارائه شده است، بیانیه‌ای است که به بیانیه ونکوور^۱ معروف شده است که در سال ۱۹۸۸ بنیان نهاده شده است. این بیانیه بر چهار اصل استوار است. بر اساس این بیانیه نویسندگان یک مقاله بایستی چهار شاخص اصلی داشته باشند: (ابوترابی و صبوری، ۱۳۹۷: ص ۸۳).

۱. ایفای نقش اساسی در ایده پردازی و طراحی یا هدایت آزمایش‌ها و پردازش نتایج و یا تفسیر داده‌ها

۲. کمک در نوشتار و یا اصلاح پیش‌نویس مقاله

۳. تأیید و تصویب نهایی نسخه نهایی مقاله

۴. بر عهده گرفتن مسئولیت محتوای مقاله به منظور اطمینان از درستی آن

از نظر کمیته بین‌المللی سردبیران نشریات پزشکی^۲، افرادی که کمتر از چهار اصل از شرایط نویسندگی را رعایت کرده‌اند نایستی در فهرست نویسندگان مقاله نام برده شوند. این موضوع آنچنان مهم است که نهادها و کمیته‌های مختلفی در این راستا تشکیل شده‌اند از جمله کمیته‌های تخصصی به این موضوع توجهی جدی داشته‌اند، کمیته بین‌المللی سردبیران مجلات پزشکی (ICMJE) و انجمن جهانی سردبیران علوم پزشکی (WAME) و کمیته اخلاق نشر در دنیا (COPE) یک انجمن بین‌المللی برای بحث در خصوص تمام جنبه‌های اخلاق نشر است که بسیاری از ناشران بزرگ دنیا عضو کوپ هستند که دستورالعمل‌ها و

1- The Vancouver Statement

2- International Committee of Medical Journal Editors

پیشنهاداتی را برای سردبیران و ناشران و داوران مجلات تهیه کرده است تا هنگام مواجهه با سوء رفتارهای پژوهشی بتوانند از آن کمک بگیرند و مطابق آن رفتار نمایند. مجلات و دانشگاه‌های عضو این کمیته می‌توانند هرگونه خطای علمی که اتفاق بیفتد را به این کمیته گزارش کنند و کمیته آن را بررسی می‌کند.

مصادیق تخلفات پژوهشی

تخلفات پژوهشی طیف وسیع و متفاوتی را در بر می‌گیرد که در ذیل تنها به مواردی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱- جعل داده^۱:

«عبارت است از گزارش مطالب غیرواقعی و ارائه‌ی داده‌ها یا نتیجه‌های ساختگی به عنوان نتیجه‌های آزمایشگاهی، مطالعات تجربی و یا یافته‌های شخصی مانند: ارائه‌ی نتیجه‌های ساختگی به عنوان نتیجه‌های آزمایش، جابه‌جا کردن نتیجه‌های یک بررسی با نتیجه‌های بررسی دیگر، ارائه اطلاعات ساختگی که در واقع هیچ اقدامی برای گردآوری آن‌ها نشده است»^۲. همچنین، ساختن داده‌های غیرواقعی و یا دادن گزارش غیرواقعی یا ثبت غیرواقعی از آنچه روی نداده است. برای مثال در تحقیقات آماری به ارقام و اعدادی استناد شود که اصلاً این داده‌ها وجود نداشته و هیچ اقدامی برای گردآوری آن‌ها نشده است یا به عبارتی در جعل داده یکسری نتایج و اطلاعات تصنعی گزارش می‌شود. برای مثال در سال ۱۹۷۶ در آلمان دو استاد دانشگاه به نام‌های هرمان^۳ و براخ^۴ (که برخلاف عرف متداول نام واقعی آنان افشا شد) نتایج آزمایشات خود را به نحو بی‌سابقه‌ای جعل و درباره آن‌ها گزارش‌های نادرستی را منتشر کردند. آن‌ها این تحقیقات دروغین را در دانشگاه‌های شهرهای اولم، لوبک، برلین و فرایبورگ و نیز «مجمع پژوهشی آلمان» مرکز مبارزه با سرطان به عمل آورده بودند. کمیسیون بازرسی کشف کرد این دو با تغییر دادن جداول و تصاویر حاصل از آزمایش‌های به عمل آمده، نتیجه آزمایش‌ها را به گونه‌ای خلاف واقع نشان می‌دادند و بدین ترتیب درباره آزمایش‌هایی گزارش می‌دادند که ابداً صورت نگرفته بود. با این افشاگری، مراکزی که روی این آزمایش‌های جعلی سرمایه‌گذاری کرده بودند، خواستار استرداد پول‌های خود شدند و حکم انفصال این دو استاد

1-Fabrication

۲ منشور و موازین اخلاق پژوهش، معاونت پژوهش و فناوری وزارت علوم تحقیقات و فناوری

3-Hermann

4-Brach

بلافاصله صادر شد. (ذاکر صالحی، ۱۳۹۶، ص ۲۱). این مصداق مطابق با ماده ۵۲۳ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ جرم و مطابق ماده ۵۳۶ قانون مذکور علاوه بر جبران خسارات وارده، به حبس از شش ماه تا دو سال یا به جزای نقدی محکوم خواهد شد. همچنین ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی چنین اشعار می‌دارد که هر که بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به حقوقی که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده، لطمه‌ای وارد نماید که موجب خسارت مادی یا معنوی دیگران شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد. این ماده به نحوی به حقوق متقابل افراد با یکدیگر اشاره دارد. اصولاً افراد در پرداختن به امور خود آزادند اما این آزادی، نباید منجر به سوء استفاده از حقوق افراد گردد. در موضوع پژوهش حاضر کاربرد این مبحث آن است که پژوهشگران باید از اعمال رویه‌هایی که برخلاف اخلاق پژوهشی بوده جلوگیری کنند.

۲- تحریف داده‌ها^۲

« منظور از تحریف داده‌ها آن است که ثبت و ارائه‌ی نتیجه‌های پژوهشی به نحوی باشد که مواد پژوهش، وسیله‌ها و ابزار، یا فرایند جمع‌آوری داده‌ها دستکاری شود، یا داده‌ای حذف یا تغییر یابد و نتیجه‌ی پژوهش در راستای اهداف خاص دنبال شود. مانند: حذف بخشی از داده‌ها، نتیجه‌های آزمایشگاهی، یا بخشی از تحلیل‌های نظری که ارائه آن‌ها، نتیجه‌های بدست آمده را مورد تردید قرار می‌دهد.»^۳ برای مثال در شماری از پژوهش‌های حوزه داروسازی، شرکت‌های داروسازی برای دستیابی به سود، پژوهش‌هایی را منتشر می‌کنند که محصولشان را تأیید کرده باشد. در واقع پژوهش‌هایی را ترتیب می‌دهند که به نتایج مثبت و تأییدکننده‌ی اثرات مفید محصولشان منجر شود؛ اگر هم در این بین یافته‌هایی علیه محصول داشته باشند آن یافته را منتشر نمی‌کنند. (رجب‌زاده عصارها، ۱۳۹۶)^۴ در واقع در تحریف داده‌ها، حقیقت پایمال می‌شود که این تخلف پژوهشی می‌تواند نوعی تخلف و یا اگر مصداقی از نقض حق مؤلف و عامدانه صورت گرفته باشد، مطابق ماده ۱۹ قانون حمایت از حقوق

۱- جعل و تزویر عبارتند از: ساختن نوشته یا سند یا ساختن مهر یا امضای اشخاص رسمی یا غیررسمی، خراشیدن یا تراشیدن یا قلم بردن یا الحاق یا محو یا اثبات یا سیاه کردن یا تقدیم یا تأخیر تاریخ سند نسبت به تاریخ حقیقی یا الصاق نوشته‌ای به نوشته دیگر یا به کار بردن مهر دیگری بدون اجازه صاحب آن و نظایر این‌ها به قصد تقلب

2- Falsification

۳- منشور و موازین اخلاق پژوهش، معاونت پژوهش و فناوری وزارت علوم تحقیقات و فناوری

۴- رجب‌زاده عصارها، امیرحسین (۱۳۹۶) تحریف نتایج، تخلف‌های پژوهشی در حوزه داروسازی

قابل دسترس در: <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=66>>

مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸^۱ جرم و مصداقی از نقض حق حرمت و مطابق ماده ۲۵ قانون مذکور با حبس از سه ماه تا یک سال روبرو خواهد شد. زیرا به موجب این حق که از آن به حق تمامیت اثر نیز یاد می‌شود، به پدیدآورنده این حق را می‌دهد که فقط او بتواند در اثر خود هرگونه تغییراتی را اعمال نماید و بدون اجازه وی هرگونه تغییر و تحریف ممنوع است.

۳- اجاره علمی

«منظور این است که پژوهشگری به جای آنکه خود به انجام پژوهش بپردازد، افرادی را برای این منظور به کار گیرد و خودش در فعالیت پژوهشی چندان تلاش نکند. سپس بعد از تحویل کار با دخل و تصرف اندکی یا بدون هرگونه تغییری در پژوهش صورت گرفته آن را به نام خود منتشر کند.»^۲ در اجاره علمی، ساحت علم تخدیش می‌شود. کاری که قرار بوده با انجام آن توسط یک دانشجو یا هیأت علمی منجر به رشد علمی وی شود، توسط دیگری انجام و سپس به وی منتسب می‌شود. بی تردید این مقوله با سفارش اثر که قالب قراردادی برای خلق آثار است تفاوت دارد. چه در سفارش، حق مادی به سفارش دهنده منتقل می‌شود و حق معنوی مانند حق بر نام همچنان برای سفارش گیرنده باقی می‌ماند. در راستای مبارزه با این تخلف به تازگی قانونی به تصویب رسیده که در خور تامل است. در ماده واحده این قانون،^۳ خرید و فروش آثار علمی و دانشگاهی اگر به طور مستمر و به عنوان شغل و حرفه تهیه کننده باشد، جرم تلقی می‌شود و مرتکب را علاوه بر واریز وجوه دریافتی به خزانه دولت مشمول جزای نقدی و محرومیت از حقوق اجتماعی می‌کند. همچنین این امر می‌تواند مطابق ماده ۱۸ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان مصوب ۱۳۴۸^۴ نیز جرم و مطابق ماده ۲۵ قانون مذکور با حبس از سه ماه تا یک سال روبرو شود. به موجب این قانون تعدی به نام پدیدآورنده (حق بر نام) منجر به نقض حق مؤلف است. در اینجا لازم به ذکر بوده حق معنوی از جمله چنین حقی غیرقابل انتقال به غیر است که در اجاره علمی از این حق، عدول می‌شود.

۱- ماده ۱۹: «هرگونه تغییر و تحریف در آثار مورد حمایت این قانون و نشر آن بدون اجازه پدیدآورنده ممنوع می‌باشد.»

۲- منشور و موازین اخلاق پژوهش، معاونت پژوهش و فناوری وزارت علوم تحقیقات و فناوری

۳- قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی مصوب ۱۳۹۶

۴- انتقال گیرنده، ناشر و کسانی که طبق این قانون اجازه استفاده یا استناد به اثر یا اقتباس از اثری را به منظور انتقال دارند باید نام پدیدآورنده را با عنوان و نشانه ویژه معرف اثر همراه اثر یا روی نسخه اصلی اثر یا روی نسخه‌های چاپی یا تکثیر شده به روش معمول و متداول اعلام و درج نمایند، مگر اینکه پدیدآورنده به ترتیب دیگری موافقت کرده باشد.

۴- عدم رعایت حقوق مالکیت فکری و مسئولیت پژوهش انجام شده

مطالعات اسناد قانونی مرتبط نشان می‌دهد این موضوع شامل موارد ذیل است: «چاپ کتاب یا مقاله توسط دانشجو (پس از فارغ التحصیلی) به طوری که استاد راهنما و یا همکاران فعالیت علمی از مفاد آن مطلع نباشند. در این فرض کتاب یا مقاله که خروجی پایان‌نامه دانشجو است بدون اطلاع همکاران پژوهشی وی منتشر می‌شود. در این وضعیت اگر پایان‌نامه مطابق ماده ۶ قانون حمایت از حقوق مؤلفین اثری مشترک^۱ تلقی شود، چنین عملی ممکن است منجر به نقض حق بر نام (حق انتساب) یا نقض حق افشای اثر مطابق قانون حمایت از حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان شود. زیرا «حق افشای اثر که از آن به «حق انتشار» یا «حق عرضه اثر به عموم» یاد می‌شود، از جمله حقوق مالکانه پدیدآورنده اثر محسوب می‌شود که حقی انحصاری و قائم به شخص است که براساس آن پدیدآورنده در خصوص اولین انتشار اثرش به عموم تصمیم می‌گیرد و تنها به اراده صریح و بی‌تردید پدیدآورنده نیازمند است و در صورتی که درصدد ارائه اثر به عموم باشد، زمان و روش و شیوه اجرای آن را تعیین می‌کند. در واقع قبل از اعمال این حق، اثر، بخشی جدایی ناپذیر از شخصیت پدیدآورنده محسوب شده که با افشای آن، اثر ماهیت مادی پیدا می‌کند. در نتیجه هیچ‌کس نمی‌تواند به جای پدیدآورنده در این خصوص تصمیم بگیرد. حتی پدیدآورنده‌ای که فاقد اهلیت است، باید از طریق نمایندگان قانونی خود رضایت خویش را برای افشای اثر اعلام کند.» (زرکلام، ۱۳۸۷: ص ۱۱۰).

اضافه نمودن اسم افراد در مقاله جهت ارتقای اعتبار مقاله بدون اطلاع آن‌ها» (ذاکر صالحی، ۱۳۹۶: ص ۱۵۹).

تصور کنید یک دانشجو برای اعتبار و انتشار هرچه سریع‌تر مقاله خود، اسم یک استاد برجسته را به اثر خود بدون اطلاع وی، اضافه کرده است. این تخلف پژوهشی علاوه بر این که می‌تواند منجر به مسئولیت مدنی فرد متخلف گردد، (در مبحث جعل داده مسئولیت مدنی مفصلاً شرح داده شد) می‌تواند مطابق با آیین‌نامه‌های موجود، از جمله بند ۳ منشور پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی تهران، مشمول ضمانت‌اجراه‌های بند ۱۰ منشور مذکور، نظیر رد مقالات، اخطار، تحریم افرادی که تخلفات اثبات شده داشته‌اند، انتشار اصلاحیه یا تذکر به خوانندگان و گزارش موارد تخلف به مسئولان دانشگاه قرار بگیرد.

۱- اثری که با همکاری دو یا چند پدیدآورنده به وجود آمده باشد و کار یک‌یک آنان جدا و متمایز نباشد اثر مشترک نامیده می‌شود و حقوق ناشی از آن حق مشاع پدیدآورندگان است.

۵- انتشار مجدد

این مورد خود به مصادیق دیگری تقسیم می‌شود که به اختصار توضیح داده خواهد شد. با توجه به اینکه مطالعات چاپ شده نیاز به تکرار ندارند: (بطحائی، ۱۳۹۰: ص ۱۱). لذا پژوهشگر مجاز نیست داده‌های مقاله پیشین خود را با اندکی تغییر در متن در مقاله‌ای با عنوان جدید به چاپ برساند زیرا از این عمل تحت عنوان انتشار همپوشان یاد می‌شود که خواننده را درباره جدید بودن اثر فریب می‌دهد و یا در صورتی که نتایج پژوهش در یک مقاله به صورت یکپارچه قابل انتشار باشد، پژوهشگر مجاز نیست آن نتایج را در چند بخش جداگانه و در چند مقاله‌ی مستقل به چاپ برساند. در این روش، نویسنده جنبه‌های پروژه‌اش را تفکیک کرده و هر کدام را مجزا از قسم دیگر، منتشر می‌کند که از آن تحت عنوان انتشار تکه‌ای (Salami slicing) یاد می‌شود و یا ارسال همزمان یک مقاله جهت بررسی و چاپ در دو یا چند مجله چاپی یا الکترونیکی مجاز نمی‌باشد؛ زیرا هنگامی که نویسنده‌ای نسبت به ارسال مقاله به مجله اقدام می‌کند، مقاله باید کاری جدید و اصیل باشد. زیرا تنها تحت شرایط خاصی است که ارسال مجدد مقاله برای بار دوم مجاز است.^۱ این مصداق اگرچه یک جرم قانونی را تشکیل نمی‌دهد اما به موجب آیین‌نامه‌های اداری و انضباطی موجود از جمله، بند ۵ منشور پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی تهران و دستورالعمل نحوه بررسی تخلفات پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات فناوری مصوب ۱۳۹۳/۱۲/۲۳ یک تخلف محسوب شده و می‌تواند مشمول ضمانت اجرایی، نظیر توبیخ، جریمه، رد مقالات، اخطار، تحریم افرادی که تخلفات اثبات شده داشته‌اند، انتشار اصلاحیه و... شود. بنابراین تنها در موارد معدودی آن هم به طور محدود جواز استفاده دوباره از اطلاعات وجود دارد که شامل موارد ذیل می‌باشد: (اترک، ۱۳۹۷: ص ۱-۸).

الف) انتشار خلاصه مقاله کنفرانسی

ب) وجود خوانندگان متفاوت

پ) انتشار اثر به زبان دیگر

ت) اضافه کردن معرفت جدید

ث) انتشار مقالات به صورت کتاب

^۱ منشور اخلاقی نشریه‌های علمی-پژوهشی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران قابل دسترس در:

۶- سرقت علمی

این تخلف پژوهشی شایع ترین رفتاری است که بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است و تعریف مشخص و واحدی از آن وجود ندارد. در تعریفی که از کمیته اخلاق نشر ارائه گردیده است سرقت علمی به استفاده غیرعمدی یا دانسته یا بی‌ملاحظه از کلمات، عبارات، ایده‌ها و یا استنادات دیگران بدون قردرانی، توضیح یا استناد مناسب به اثر یا صاحب اثر یا سخنران یک ایده، گفته می‌شود. نکته قابل توجه از این تعریف این است که سرقت علمی نه تنها منوط به کپی برداری مستقیم نمی‌شود، بلکه هرگونه نقل به مضمون، ترجمه، خلاصه‌سازی، اشاره و تفسیر را نیز شامل می‌شود. (رجب‌زاده عصارها و عباسیان، ۱۳۹۴)^۱ البته لازم به ذکر است استناد و ارجاع به منابع، استثنائاتی هم دارد که به موجب آن آگاهی از دانش متداول یا دانش عمومی نیاز به مستندسازی و ارجاع به منبع ندارد. (اسلامی، ۱۳۹۳:ص ۲۸۷). حال با توجه به تعاریف گسترده و متنوعی که وجود دارد، می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که، سرقت علمی فقط کپی کردن الفاظ و عبارات و ایده‌ها را در بر نمی‌گیرد، بلکه نقطه مرکزی سرقت علمی آن است که اثر دیگری به عنوان اثر خود جا زده می‌شود. سرقت علمی طیف وسیعی از مصادیق را در بر می‌گیرد که در ذیل پرکاربردترین موارد مربوطه بررسی می‌شود. لازم به ذکر بوده برخی از موارد اگر مصداق نقض حق مولف در نظام حقوق مالکیت ادبی و هنری باشد و عامدانه شکل گرفته باشد جرم است و مطابق قوانین حمایت از حق مولف مجازات کیفری و حقوقی دارد.

الف) بازنویسی:^۲

گاهی اوقات پژوهشگران عین عبارات یا اثر دیگری را نقل نمی‌کنند و تلاش می‌نمایند محتوی اثر دیگری را به زبان و ادبیات خود بازنویسی کنند. در این شرایط محقق موظف است به اثر دیگری ارجاع دهد اما اگر چنین کاری را نکند مرتکب سرقت علمی شده است. به عبارت دیگر با وجود آنکه تغییری در ساختار جملات ایجاد شده ولی ارائه استنادات کافی در مورد آن متن ضروری است. زیرا درست است که متن یا کلمات با لحن نویسنده بیان می‌شود ولی در واقع ایده اصلی آن به شخص دیگری تعلق دارد که ایده‌های وی در این حالت هنوز دست نخورده باقی مانده است. (فضائلی، ص ۱۱). به این شیوه نقل بیان یا بازنویسی نادرست می‌گویند که به معنای اعمال تغییر در جمله‌بندی است و نوعی سرقت علمی تلقی می‌شود. بنابراین استفاده از نظرات یا جملات دیگران تحت عنوان نتایج یک

^۱ قابل دسترس در: <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=14>>

^۲ Paraphrase

پژوهش اصیل برخلاف اخلاق علمی است و علاوه بر آن که می‌تواند تخلفی جدی باشد، ممکن است با کاربرد متفاوت کل یا بخشی از یک اثر در اثر دیگر، حق حرمت اثر اول نقض گردد و مرتکب را مستحق مجازات‌های نقض حق معنوی مطابق قوانین حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان نماید، زیرا حق حرمت اثر که به حق تمامیت اثر معروف است عبارتست از مقابله با هر اقدامی که به اعتبار و شهرت مؤلف لطمه وارد می‌کند و این حق حاکی از وابستگی اثر به شخصیت مؤلف است. (محمدزاده وادقانی، ۱۳۹۰: ص ۸۹) (در بحث اجاره علمی به توضیح بیشتر این حق پرداخته‌ایم).

ب) ترجمه اثر دیگری

ترجمه کتب و مقالات بدون اجازه مؤلف اولیه مصداقی از سرقت علمی است. علاوه بر آن انتشار ترجمه به نام خود یکی از مصادیق مهم سرقت علمی تلقی می‌شود. به عبارت دیگر کسی که مقاله‌ای را از زبانی دیگر ترجمه می‌نماید و سپس در مرحله‌ی نشر، روی جلد فقط به آوردن نام خود بدون بیان تعبیری که بیانگر مترجم بودن او باشد، اکتفا می‌کند یک سرقت علمی مرتکب شده است. (اسلامی، ۱۳۹۰: ص ۱۶).

به طور نمونه چندی پیش مجله مطالعات حقوق تطبیقی دانشگاه تهران گزارشی را دریافت می‌کند که یکی از مقالات منتشر شده در این مجله ترجمه‌ای از یک مقاله خارجی است. در این پرونده پس از بررسی مشخص می‌شود که این مقاله دقیقاً در ساختار و چارچوب، عناوین و حتی ترتیب عناوین یکسان با مقاله خارجی می‌باشد. عناوین این مقاله فقط ترجمه مقاله خارجی می‌باشد و تغییر در ترتیب و ساختار و عناوین داده نشده است. نکته قابل توجه اینجاست که حجم انبوهی از این مقاله ترجمه می‌باشد، اما در این مقاله فقط دو بار به مقاله اصلی اشاره شده است می‌توان گفت در این مقاله اشاره به منابعی شده است که نویسنده به آن‌ها رجوع نکرده است بلکه یکسری از این منابع را از مقاله اصلی که به آن‌ها نقل کرده، برداشت کرده است.¹ این مورد از سرقت علمی مطابق با قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲ و قانون حمایت از حقوق مولفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ جرم است و می‌تواند از اصول و ضمانت اجرای حقوقی و کیفری مطابق با قوانین نظام حقوق مالیت ادبی و هنری استفاده کند زیرا حق ترجمه یکی از حقوق مادی پدیدآورنده اثر است. لذا ترجمه کل یا بخشی از آثار دیگران بدون کسب اجازه از مبادی ذی‌ربط مطابق قانون غیرقانونی و جرم و مشمول مجازات حبس از سه ماه تا یک سال می‌گردد.

¹ تحقیق میدانی از مجله مطالعات حقوق تطبیقی، ۱۳۹۷/۱۱/۶ که منجر به قرار گرفتن مقاله در بلک لیست شد.

پ) قرار ندادن نقل قول مستقیم داخل گیومه

نقل قول از دیگران بدون ارجاع به شماره صفحه و علامت نقل قول، یک سرقت علمی محسوب می‌گردد و زمانی که قصد نقل قول وجود دارد، تنها باید قسمت‌هایی را که ارتباط تنگاتنگی با ایده مورد نظر دارد، گزینش نمود.^۱ (فضائلی، ص ۵). بنابراین در مواردی که عین عبارات دیگری استفاده می‌شود باید از گیومه استفاده شود. این مورد اگرچه یک تخلف پژوهشی محسوب می‌گردد اما یک جرم قانونی را تشکیل نمی‌دهد زیرا در ماده ۷ قانون حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان م ۲۴۸ بیان شده نقل و استناد به آثار منتشر شده فقط با ذکر منبع و در حدود متعارف مجاز است.

۴- نتیجه‌گیری

تخلفات پژوهشی دربرگیرنده مصادیق متعدد و نامحدودی است که می‌توان این تخلفات را با توجه به ضمانت‌اجراهایشان به دو دسته عمده تقسیم کرد: تخلفاتی که صرفاً نقض اخلاق پژوهش محسوب می‌شوند از جمله، انتشار مجدد، عدم رعایت ترتیب درج اسامی، و... و تخلفاتی که به موجب قوانین پراکنده موجود قانون شکنی و جرم تلقی می‌شوند مثل، ترجمه آثار پژوهشی، تحریف داده، عدم رعایت حقوق مالکیت فکری و... چنانچه مصداقی از این تخلفات مطابق حقوق مالکیت فکری، نقض حق مؤلف و مطابق دیگر قوانین جرم تلقی شود، می‌تواند از ضمانت‌اجراهای حقوقی و کیفری از جمله جزای نقدی، حبس تعزیری، محرومیت از حقوق اجتماعی و... استفاده کند اما اگر چنین نباشد مطابق با دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌های اداری و انضباطی مرتبط با اخلاق پژوهش، نقض و مشمول اخراج، ابطال مدرک تحصیلی، کسر نمره یا امتیاز، رد مقاله گردد. همچنین با توجه به اینکه بسیاری از این دسته تخلفات پژوهشی بدون تعمد و به سبب بی‌اطلاعی صورت می‌گیرد، امید آن می‌رود این تحقیق بتواند در راستای حل آسیب‌های رایج حوزه پژوهش مثمر واقع گردد و مورد استفاده نهادهای مرتبط با حوزه پژوهش در امر تدوین اصول و قوانین اخلاق پژوهش، دانشگاه‌ها، دفتر مجلات قرار بگیرد.

۱- فضایی، رضا، سرقت علمی چیست، ص ۵. قابل دسترس در: <<http://www.iaut.ac.ir>>

۲- ماده ۷ قانون حمایت از حقوق مؤلفین مصوب ۱۳۴۸: نقل از اثرهایی که انتشار یافته و استناد به آن‌ها برای مقاصد ادبی علمی فنی آموزشی تربیتی به صورت انتقاد و تفریط با ذکر مأخذ و در حدود متعارف مجاز است که در صورت اینکه اثر منتشر شده باشد و برای اهداف تجاری انتفاعی صرف مورد استفاده قرار نگیرد و با ذکر مأخذ آن از حیث حفظ حقوق معنوی پدیدآورنده، اجازه پدیدآورنده ضرورت نخواهد داشت.

منابع

- اترک، حسین. (۱۳۹۷). اخلاق در پژوهش: چپستی خود علم ربایی. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱۳۹۷ (شماره دوم): صفحات ۸-۱.
- اسلامی، حسن. (۱۳۹۰). چو دزدی با چراغ آید: سرقت علمی در سطح دانشگاهی. نشریه آینه پژوهش، ۱۳۹۰ (شماره یکم): صفحات ۱۷-۷.
- آرین پور، مهلا و محرابی، ناهید. (۱۳۹۵). الزامات و راهبردهای اخلاق حرفه‌ای در نظام آموزش عالی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱۳۹۵ (شماره ۴): صفحات ۱-۷.
- بطحائی، زهرا. (۱۳۹۰). سرقت علمی: تعریف، مصادیق‌ها و راهکارهای جلوگیری، پیشگیری و تشخیص. مجله کارآگاه، ۱۳۹۰ (شماره ۱۶): صفحات ۶-۱۸.
- ذاکرسالحی، غلامرضا. (۱۳۹۶). تقلب علمی. انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم تحقیقات و فناوری، تهران.
- رجب‌زاده عصارها، امیرحسین. (۱۳۹۶). تحریف نتایج، تخلف‌های پژوهشی در حوزه داروسازی. قابل دسترس در: <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=66>>
- زرکلام، ستار. (۱۳۸۷). حقوق مالکیت ادبی و هنری. انتشارات سمت، تهران.
- سی‌پی هویلند و جی‌ای مالین (۱۳۹۳). دانش عمومی آنجا که نیاز به استناد نیست. فصلنامه نقد کتاب اطلاع‌رسانی و ارتباطات، مترجم: اسلامی، محسن، بهار و تابستان ۱۳۹۳ (شماره یکم و دوم): صفحات ۲۸۵-۲۹۱.
- ظهوریان ابوترابی، تکتم، صبوری، علی‌اکبر. (۱۳۹۷). اصول نویسندگی مقالات علمی. نشریه نشاء علم، ۱۳۹۷ (شماره دوم): صفحات ۸۲-۸۸.
- عباسیان، زهره، و رجب‌زاده عصارها، امیرحسین. (۱۳۹۴). سرقت علمی چیست. قابل دسترس در: <<http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=14>>
- محمدزاده وادقانی، علیرضا. (۱۳۹۰). اصول بنیادین حقوق مؤلف و حقوق مجاور در جهان. انتشارات میزان، تهران، صفحات ۱-۲۸۷.

Abstract

In the present time, breach of professional ethics required in scientific researches, alongside the ongoing expansion of science in all field thereof, is undeniably increasing. Such violations may be done by some wrongful acts such as plagiarism, fabrication, etc. although these conducts have generally been condemned as against ethical values, they could bear some criminal aspects and consequently damage the reputation of a researcher. Thus, the main concern of present article is to determine the related criminal aspects of such breaches and consequent legal sanctions thereof. This research, as an outcome, with a descriptive-analytical approach and utilizing the library-based resources argues that some instances of these violations fall in the scope of the Copyright system, some others could be subject to the Fraud in Production of Scientific Researches Act, and also a type of such acts could be considered as research offenses and subject to administrative and disciplinary regulations

Keywords: Research offenses, Copyright Infringement, Research ethics, Plagiarism, Fabrication, Falsification